

EROARE ȘI ADEVĂR ÎN CERCETAREA ICONOGRAFIEI PĂRHĂUȚILOR

de CONSTANTIN I. CIOBANU

Résumé

La note « Erreur et vérité dans l'étude du programme iconographique de l'église de la Toussaint de Părhăuți » a comme but de faire connaître au lecteur quelques nouvelles données au sujet des peintures et des écritures de la fondation du logothète Gavriil Totrouchan du village de Părhăuți. Il s'agit des textes écrits sur les phylactères des saints peints dans les intrados des petites arches de la voûte du naos, des sujets du registre supérieur du mur de l'abside de l'autel (où sont représentés les 5 *Dimanches* d'après la *Résurrection du Christ* et la *Guérison de l'homme à la main sèche*) et des scènes du cycle hagiographique de la vie et des miracles de Saint-Nicolas (peint sur la voûte de l'exonarthex de l'église). La datation de 1522 du tableau votif et, par extension, de toute la peinture du naos de l'église est étroitement liée à l'hypothèse – lancée par Bogdana Irimia – du second mariage du fondateur de l'église avec Anastassia, une des filles de Luca Arbure. Après une étude détaillée des documents de l'époque, l'auteur de la présente note a tiré la conclusion que la peinture du naos est des années 30e du XVIe siècle, que le logothète Totrouchan ne s'est jamais remarié et que Năstasca est sa fille de son mariage avec Anna (dont la pierre tombale de 1521 se trouve dans le narthex de l'église) et non pas de son hypothétique mariage avec Anastassia.

Keywords: iconography, Romanian painting, Moldavia, Părhăuți, Totrușan, Luca Arbure, Solca.

Biserica din Părhăuți a avut neșansa de a fi ctitorită de un logofăt numit ulterior de cronicar *leu sălbatic și lup încrunțat*¹, de a fi pustiită – probabil – în timpul uneia din cele două campanii în Moldova ale lui Ioan Sobieski, de a rămâne descoperită și a cădea în paragină pe parcursul a peste un secol, de a avea amplasamentul într-o localitate aproape omofonă cu numele uneia din cele mai celebre fundații ștefaniene (Pătrăuți!) – prilej de confuzii involuntare, prezente, uneori chiar și în publicații de prestigiu² –, de a rămâne la periferia interesului marelui public și, implicit, la periferia sau chiar în afara programelor de reabilitare și de restaurare a patrimoniului imobil. Astfel, indispensabilul *Repertoriu bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, semnat de Nicolae Stoicescu, în compartimentul bibliografic consacrat Părhăuților ne recomandă lucrările lui André Grabar³ sau ale lui Sorin Ulea⁴ referitoare la tema iconografică a cavalcadei împăratului Constantin cel Mare pictată la... biserica Sfânta Cruce din Pătrăuți (!)⁵. Nu mai puțin curios s-a dovedit a fi și avatarul numelui ctitorului bisericii, al logofătului Gavriil. Atestat în pisania bisericii, în uricele, în actele și în cărțile domnești de epocă în forma sa corectă de Totrușan, acest nume – sub influența hidronimului Trotuș sau, posibil, din motive legate de evoluția firească a foneticii

¹ Vezi citatul „*Acei lei sălbatici și lupi încrunțați, anume Mihul hatmanul și Trotușanul logofătul, dimpreună și cu alții carii era, de le pristăniia lor, dăca omorâră pre Ștefan vodă...*” din *Letopisețul țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă* de Grigore Ureche.

² Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 631.

³ André Grabar, *Les croisades de l'Europe Orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, Paris, 1930, p. 19-27.

⁴ Sorin Ulea, *L'origine iconographique du thème de la cavalcade de l'empereur Constantin*, în *XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6-12 Septembre 1971. Résumés Communications*, p. 163-164.

⁵ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 631.

românești – va intra în cronicile secolelor următoare, în literatura de specialitate și în vocabularul curent al contemporanilor noștri în forma-i coruptă de Troțușan.

Istoricul, arhitectura și pictura bisericii din Părhăuți au constituit pe parcursul a mai mult de un secol obiectul de studiu a numeroși cercetători români și străini (Franz Adolf Wickenhauser⁶, Simion Florea-Marian⁷, Eugen A. Kozak⁸, Nicolae Iorga⁹, Wladyslaw Podlacha¹⁰, Gheorghe Balș¹¹, I. D. Ștefănescu¹², Paul Henry¹³, N. Gramadă¹⁴, Virgil Vătășianu¹⁵, Petru Comarnescu¹⁶, Sorin Ulea¹⁷, Grigore Ionescu¹⁸, Pr. Ilie Gheorghîță¹⁹, N. Grigoraș²⁰, Vasile Drăguț²¹, Anca Vasiliu²², Răzvan Theodorescu²³, Constanța Costea²⁴, Tereza Sinigalia²⁵, Vlad Bedros²⁶ ș. a.). Programul iconografic al ctitoriei lui Gavriil Troțușan a fost examinat de către I. D. Ștefănescu²⁷ în anii '20 – '30 ai secolului trecut și de către N. Grigoraș în anul 1976²⁸. Același program a fost cercetat în detaliu și de către Bogdana Irimia – autoare a studiului *Semnificația picturilor murale de la Părhăuți*²⁹. Pe parcursul celor treizeci și cinci de ani care s-au scurs de la apariția acestui studiu s-au acumulat noi date referitoare la specificul iconografic al bisericii, au fost corectate o serie de erori de atribuire sau de datare, au fost stabilite sursele literare ale mării majorități a inscripțiilor conservate în interiorul bisericii. Astfel, tânărul nostru coleg Vlad Bedros – în teza sa de doctorat *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea* (2011) – a transliterat, a tradus și a identificat toate sursele liturgice ale textelor slavone din hemicicluul absidei altarului de la Părhăuți. De fapt, el a finalizat descrierea inscripțiilor de pe filacterele ierarhilor – descriere – începută, dar lăsată neterminată de către I. D. Ștefănescu în lucrarea *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie*³⁰. Același cercetător a identificat corect scenele reprezentate în registrul superior al picturii absidei altarului (sub rândul de medalioane), corectând astfel unele erori prezente în publicațiile

⁶ Franz Adolf Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrauz*, în *Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina, Band I*, Cernowitz, ed. Drud von Rudolf Eckhardt Gelbstverlag, 1881, p. 93-95; idem, *Geschichte der Klöster Woronez und Putna*, în *Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina, Band III*, Cernowitz, ed. Drud von Rudolf Eckhardt Gelbstverlag, 1886, p. 104-106 (despre Troțușan)

⁷ Simion Florea-Marian, *Biserica din Părhăuți în Bucovina*, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. IX, 1886-1887, extras.

⁸ Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, în *Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde des Landes und Kirchengeschichte*, I, Viena, 1903, p. 51-58.

⁹ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 63-64.

¹⁰ Wladyslaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, în *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I, București, 1985.

¹¹ Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, nr. 43-46, 1925, p. 178-180.

¹² I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie*. Paris, 1928, Texte, p. 101-103; idem, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938, p. 5, 110, 113-121, 137; idem, *L'illustration des liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936; idem, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973.

¹³ Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave*, București, 1984, p. 129, 138, 171.

¹⁴ N. Gramadă, *Biserica din Părhăuți*, în *MMS*, XXXV, 1959, nr. 9-12, p. 623-626.

¹⁵ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 838-839.

¹⁶ Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei (Arhitectura și fresca în sec. XV-XVI)*, Suceava, 1961, p. 115, 119-120, 255.

¹⁷ Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Sf. Nicolae-Dorohoi*, în *SCIA*, seria AP, an XI, nr. 1, 1964, p. 79, nota 33; *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 336, 365.

¹⁸ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 355.

¹⁹ Pr. Ilie Gheorghîță, *Biserica din Părhăuți*, în volumul *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 163-167.

²⁰ N. Grigoraș, *Biserica Părhăuți, ctitoria marelui logofăt Gavriil Troțușan*, în *MMS*, LII, 1976, nr. 5-6, p. 400-410.

²¹ Vasile Drăguț, *Arta românească*. Vol. 1, *Antichitate, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, București, 1982, p. 230-232, 278, 283; idem, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 225-226; idem, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, ed. a 2-a, București, 1976, p. 58-61.

²² Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie, XVe-XVIe siècles. Les Architectures de l'image*, Paris-Milano, 1978, p. 24, 165, 208, 230-233, 238, 242, 244, 246, 248, 252, 309.

²³ Răzvan Theodorescu, *Bucovine. La peinture murale moldave aux XVe-XVIe siècles*, Bucarest, 1994.

²⁴ Constanța Costea, *The life of Saint Nicholas in Moldavian murals. From Stephen the Great (1457-1504) to Jeremiah Movilă (1596-1606)*, în *RRHA*, Série BA, T. XXXIX-XL, Bucarest, 2002-2003, p. 25-32; idem, *Sub semnul miresei nenuntite: despre reprezentarea Imnului Acatist în Moldova secolului al XVI-lea*, în *Ars Transsilvaniae*, XIX, 2009, p. 99-108, il. 6, 8, 15.

²⁵ Tereza Sinigalia, Oliviu Boldura, *Monumente medievale din Bucovina*, București, 2010, p. 82-87.

²⁶ Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile din Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, teză de doctorat susținută în ianuarie 2011 la Universitatea Națională de Arte din București, p. 157-160.

²⁷ I. D. Ștefănescu, *L'évolution...*, 1928, p. 101-103; idem, *L'art byzantin et l'art lombard...*, 1938, p. 113-121.

²⁸ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 405-408.

²⁹ Bogdana Irimia, *Semnificația picturilor murale de la Părhăuți*, în *RMM*, seria *MLA*, 1976, nr. 1, p. 57-66.

³⁰ I. D. Ștefănescu, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie...*, p. 114-115.

lui I. D. Ștefănescu³¹, ale Bogdanei Irimia³² și ale lui N. Grigoraș³³. Aceste scene s-au dovedit a fi *Duminicile de după Înviere* [așa-numitele *Duminici ale Pentecostarului*: *Duminica Tomii* (Fig. 1), *Duminica Mironosițelor* (Fig. 2), *Duminica Paralicului*, *Duminica Samaritencii* (Fig. 3), *Duminica Orbului* (Fig. 4)] și *Vindecarea omului cu mâna uscată*.

Constanța Costea a reușit să stabilească sursele literare ale unor scene anterior neidentificate sau identificate greșit din *Viața și minunile sfântului Nicolae* (pictate pe bolta semicirculară transversală a pridvorului deschis)³⁴. Astfel, subiectul *plecării sfântului Nicolae la Roma, la Sfântul Petru* (Fig. 5) și subiectul unde sfântul este prezentat *botezând și învățând mulțimea să creadă în Dumnezeu cel viu* (Fig. 6) sunt ilustrații – extrem de rar întâlnite – la *Povestirea prescurtată despre viața, minunile, moartea și îngroparea sfântului părinte Nicola, mare arhiereu și făcător de minuni din Mira Lichiei*³⁵. Un text al acestei povestiri – cu citate identice celor prezente în inscripțiile explicative la scenele respective de la Părhăuți – se păstrează în manuscrisul slavon nr. 297 (filele 7v – 14v) al Academiei Române, datat din secolul al XVI-lea³⁶. Imaginea, situată în vecinătatea imediată a scenei *Nașterea sfântului Nicolae* – imagine considerată mult timp a fi o scenă de botez oficiată de către sfânt –, după o cercetare mai atentă, realizată de subsemnat, s-a dovedit a fi imaginea *Botezului sfântului Nicolae* (Fig. 7).

Pe parcursul cercetării bisericii în anul 2011 au fost identificate sursele celor 5 inscripții (conservate până în prezent) de pe filacterele figurilor pictate pe intradosurile arcelor mici ale bolții naosului (Fig. 8) ctitoriei lui Totrușan. Acestea s-au dovedit a fi 3 citate din *Rânduiala Ceasurilor care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos* și 2 citate evanghelice din lecturile zilei de 2 februarie (la sărbătoarea *Întâmpinării Domnului*):

1. **ІСЪ ХГО / РОЖ(А)Є/ СТВО / СИЦЄ / БѢ ПРѢ/ВѢЧНО/Є СЛОВО** (Fig. 9)

Citat din *Rânduiala Ceasurilor care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos* (Ceasul Întâi): *Nașterea lui Iisus Hristos a fost așa* (Matei, 1: 18) ... *Cuvântul cel mai înainte de veci* (Condacul, glasul al 3-lea);

2. **ТН ВН/ФЛЕЄ/МЕ НИ/ЧІЖЄ/ МЕНЬ/ШИ Є(СИ)** (Fig. 10)

Citat din *Rânduiala Ceasurilor care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos* (Ceasul al Șaselea): ...*și tu Betleeme*, din pământul lui Iuda, *nu ești nicidecum cel mai mic* (Matei, 2:6)

3. **ПОМ(...)/НЖ ИМА/ ТВОЄ ВЪ/ ВЪСАКО(М) / РОДѢ И/ РОД** (Fig. 11)

Citat din *Rânduiala Ceasurilor care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos* (Ceasul Întâi): *Pomeni-vor numele tău în tot neamul; pentru aceasta popoarele* (Psalmul 44, 20 – 21)

4. **ІАКОЖЄ/...Т...ПИ... /О ВЪ ЗАКОНЄ/ ГП(А)НѢ** (Fig. 12)

Citat din lecturile zilei de 2 februarie (la *Întâmpinarea Domnului*): *Precum este scris în Legea Domnului* (Luca, 2: prima jumătate a versetului 23)

5. **ІАКО ВЪ/ЄѢКЪ М/ЛАДЄН(Є)ЦЪ М(ЖЄ)/ЄКА ПО/ЛУ РАЗЪ/ВРЪЗЪ...** (Fig. 13)

Citat din lecturile zilei de 2 februarie (la *Întâmpinarea Domnului*): *Întâi născut de parte bărbătească* (Luca, 2: a doua jumătate a versetului 23).

* * *

Nefiind atestată în vreo inscripție, datarea picturilor murale de la Părhăuți a trezit multiple controverse. Astfel, Gheorghe Balș³⁷, Paul Henry³⁸ și I. D. Ștefănescu³⁹ considerau că zugrăvirea bisericii s-a făcut

³¹ I. D. Ștefănescu nu a identificat a treia scenă din cadrul registrului și a confundat imaginea *Vindecării celui cu mâna uscată* cu imaginea *Învierii lui Lazăr*. De asemenea, el nu a observat că celelalte patru scene *Apariția lui Iisus apostolilor*, *Apariția lui Iisus în fața sfințelor femei* (*mironosițe*), *Iisus și Samariteanca*, *Vindecarea orbului* sunt de fapt ilustrații la *Duminicile Pentecostarului* (*Duminica Tomii*, *Duminica Mironosițelor*, *Duminica Samaritencii*, *Duminica Orbului*). Vezi: I. D. Ștefănescu, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie...*, p. 114.

³² Bogdana Irimia identifică în acest registru următoarele scene: *Vindecarea păcătoasei(?)*, *Învierea fiului văduvei (?)*, *Învierea lui Lazăr*, *Iisus și samariteanca*, *Vindecarea invalidului* și *Vindecarea orbului*. Vezi: Bogdana Irimia, *Semnificația picturilor murale de la Părhăuți...*, textul explicativ la fig. 10 de la p. 62.

³³ N. Grigoraș a repetat, de fapt, identificarea scenelor propusă anterior de I. D. Ștefănescu: *Apariția Mântuitorului în fața apostolilor și a femeilor mironosițe*, *Iisus și samariteanca*, *Vindecarea Orbului și Învierea lui Lazăr*. Vezi: N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 405.

³⁴ Constanța Costea, *The life of Saint Nicholas...*, p. 27.

³⁵ Această povestire a fost publicată pentru prima dată de istoricul rus V. O. Kliucevski. Cf.: В. О. Ключевский, *Древнерусские жития как исторический источник*, Москва, 1871, p. 453-459.

³⁶ P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, București, 1959, p. 396, ms. nr. 297.

³⁷ Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, nr. 43-46, 1925, p. 264-265.

³⁸ Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave*, București, 1984, p. 171.

³⁹ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie*. Paris, 1928, p. 86.

imediat după finalizarea înălțării ei, adică în același an 1522. Wladislaw Podlacha⁴⁰ nu s-a străduit să dateze cu precizie picturile murale, considerându-le din secolul al XVI-lea. Virgil Vătășianu⁴¹ era adeptul unei datări ulterioare anului 1522 iar Sorin Ulea⁴² era de părerea că picturile au fost realizate în perioada 1539-1540. În tabloul votiv (Fig. 14) din naos ctitorul bisericii – Gavril Totrușan – apare fără soție. Acest lucru este explicabil ținând cont de faptul că consoarta sa – *kneghina* Anna – a decedat înainte de zidirea bisericii (pe data de 2 decembrie 1521, după cum ne indică inscripția de pe piatra ei de mormânt⁴³). Singura urmașă directă menționată în documente a fost Năstasca, fiica lui Totrușan⁴⁴. Studiind tabloul votiv și biografia ctitorului bisericii, Bogdana Irimia a emis ipoteza datării din vara-toamna anului 1522 a picturilor altarului și naosului iar din perioada cuprinsă între anii 1531-1537 a picturilor din pronaos și pridvor⁴⁵. Datarea propusă de cercetătoare se bazează pe ipoteza celei de a doua căsătorii a lui Gavril Totrușan cu Nastasia, fiica lui Luca Arbure⁴⁶. Bogdana Irimia presupune că, la momentul căsătoriei, Nastasia avea deja o fiică – pe amintita Năstasca – provenind probabil dintr-o altă căsătorie⁴⁷. Din punctul ei de vedere, dacă tabloul votiv ar fi fost pictat după 7 martie 1531 – dată când fostului logofăt i s-a restituit de către Petru Rareș reședința de la Părâuți⁴⁸ –, alături de Totrușan ar fi fost înfățișată a doua lui soție cu fiica ei în calitate de ctitori ai picturii⁴⁹. Întrucât tabloul votiv nu putea fi realizat în anii 1523-1531 (perioadă în care boierului nu-i fusese restituită reședința amintită) rezultă că unica perioadă când putea fi executat tabloul votiv este anul zidirii bisericii, cu alte cuvinte anul 1522.

În prezenta notă vom demonstra faptul că, după toate probabilitățile, Totrușan așa și nu s-a mai recăsătorit, iar Anastasia (forma completă a numelui Năstasca, Nastasca sau Nastasia) este fiica sa din căsătoria cu Anna, a cărei piatră de mormânt se află în pronaosul Părâuților⁵⁰. Din ce familie provenea această *kneghină* Anna nu se știe⁵¹. Presupunerea lui Franz Adolf Wickenhauser⁵² sau ale lui Eugen A. Kozak⁵³ conform cărora ea ar fi fost fiica lui Luca Arbore nu se adevăresc. Or, noi știm din acte că fiica Anna a lui Luca Arbore a fost măritată cu comitul Plaxea (sau Plaxa)⁵⁴. Ea nu a avut copii⁵⁵ și era încă în viață în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Nici acea Anna care i-a plătit lui *Dragoșin, fiul popii Coman din Iași*, cei 20 de zloți pentru zugrăvirea ctitoriei lui Luca Arbore – numită în inscripție *Anna fiica (sau a fiicei ?) lui Arbore cel bătrân*⁵⁶ – nu putea fi soția lui Totrușan, întrucât în anul 1541 (7049) ea era încă în viață⁵⁷.

Urcele și cărțile domnești conservate până în prezent le-au permis istoricilor contemporani să reconstituie aproape integral arborii genealogici și legăturile de rudenie între descendenții familiilor Arbure și Totrușan pe parcursul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁵⁸. Astfel, în cărțile lui Petru Șchiopu din 3 iulie 1575 și din 2 mai 1585 este amintită *Salomia, fica Nastasiei, nepoata lui Arbure*⁵⁹. Nicăieri nu am găsit indicat faptul căsătoriei Nastasiei, fiicei lui Luca Arbore cu Totrușan. Cu atât mai mult nu am găsit mărturii referitoare la existența unei Anastasii care ar fi trebuit să fie soră cu Salomia menționată în actele domnești.

⁴⁰ Wladyslaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, în *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I, București, 1985, p. 309-310.

⁴¹ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 838-839.

⁴² Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Sfântul Nicolae-Dorohoi*, în *SCIA*, seria AP, an XI, nr. 1, 1964, p. 79, nota 33.

⁴³ Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 55-56.

⁴⁴ *DIR. A. Moldova, XVI/2*, 1951, p. 72, doc. nr. 67 din 31 martie 1555.

⁴⁵ Bogdana Irimia, *Datarea picturilor murale de la Părâuți*, în *RMM*, seria MIA, 1974, nr. 2, p. 72.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, sfârșitul notei 26 la p. 72.

⁴⁸ *DIR. A. Moldova, XVI/1*, 1953, p. 326-328, doc. nr. 294.

⁴⁹ Bogdana Irimia, *Datarea picturilor...*, p. 72.

⁵⁰ Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 55-56.

⁵¹ Anna este numită *kneghină* în pisania bisericii. Vezi: Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 55.

⁵² Franz Adolf Wickenhauser, *Geschichte und Urkunden des Klosters Solka...*, p. 213.

⁵³ Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁴ *DIR. A. Moldova, XVI/3*, 1951, p. 55-56, doc. nr. 73 din 3 iulie 1575; p. 144-145, doc. nr. 186 din 19 august 1580.

⁵⁵ *DIR. A. Moldova, XVI/3*, 1951, p. 388-389, doc. nr. 484 din 4 iunie 1588.

⁵⁶ Vasile Drăguț, *Dragoș Coman, maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, p. 31. Arbore cel Bătrân era numele tatălui lui Luca Arbore – nume amintit, de altfel, și în textul pisaniei cioplite în piatra de deasupra intrării în biserică.

⁵⁷ I. Caproșu, *Biserica Arbore*, București, 1967, p. 21; Corina Nicolescu, Ion Miclea, *Arbore*, Bucarest, 1978, p. 20; Vasile Drăguț, *Dragoș Coman...*, p. 31.

⁵⁸ Din mulțimea de studii apărute în ultimele două decenii pe această temă recomandăm cititorului sinteza realizată de Maria Magdalena Székely: *Sfetcii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 427-429, anexele 38 la p. 526, 45 la p. 533 și 46 la p. 534.

⁵⁹ *DIR. A. Moldova, XVI/3*, 1951, p. 55-56, doc. nr. 73 din 3 iulie 1575; p. 280-281, doc. nr. 339 din 2 mai 1585.

Fig. 16. Sfânta muceniță Haritina.

Nu rezistă criticii nici ipoteza căsătoriei lui Totrușan cu alte fiice ale lui Arbure. În cazul Anei⁶⁰ situația este limpede: avem consemnat faptul căsătoriei ei cu comisul Pintilei Plaxea⁶¹ precum și faptului că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ea era încă în viață. În cazul Sofiiicăi se poate demonstra faptul că soțul ei – Gavril vistiernicul – și Gavril Totrușan (care a fost și el vistiernic înainte de a deveni logofăt) sunt totuși persoane diferite. Astfel, cartea domnului Ștefăniță din 9 noiembrie 1518 (scrisă de însuși Totrușan logofătul!) ne indică faptul că Gavril vistiernicul este *nepotul Anușcăi, fiicei Marușcăi, nepoatei lui Mihail Misici*⁶².

Într-un act al lui Alexandru Lăpușneanul semnat la Vaslui pe data de 31 martie 1555 găsim amintit faptul că Dan, *portar de Suceava*, a cumpărat (pentru o mie trei sute de aspri) *un tatar, anume pe Iacob Socaci, de la Grigorie, fiul Năstascăi, nepotul lui pan Gavril Totrușan*⁶³. De aici rezultă că acest Grigorie era cel puțin major în anul 1555 când a fost făcută vânzarea. Un calcul elementar ne arată că mama sa Năstasca, care chiar dacă l-a născut pe acest Grigorie la 16 ani, trebuie să se fi născut – ea însăși – înainte de 1521, deci în perioada când era încă în viață soția Anna a logofătului Totrușan. Probabil, din acest motiv Bogdana Irimia a și invocat argumentul nașterii Năstascăi din prima căsătorie a Nastasiei Arbore și a înfierii acestei Năstasca de către Totrușan⁶⁴. Nu s-a descoperit însă nici un document care ar proba această înfiere precum nici faptul căsătoriilor repetate ale fostului logofăt sau ale Nastasiei Arbore. Mai mult decât atât, după cum am arătat mai sus Nastasia a avut o fiică Salomia despre care nicăieri nu se spune că ar fi fost înfiată de Totrușan sau că ar fi avut o soră Năstasca.

În cazul în care nu a existat o căsătorie a lui Gavril Totrușan cu una din surorile, nepoatele sau fiicele lui Luca Arbure, cum de au ajuns însă unele proprietăți ale Arbureștilor (inclusiv satul Solca) în posesia

⁶⁰ Eugen A. Kozak credea că soția Anna a logofătului Totrușan, decedată în 1521, era fiica cea mai mică a pârcălabului de Suceava Luca Arbure. Vezi: Eugen A. Kozak, *Op. cit.*, p. 56.

⁶¹ *DIR. A. Moldova, XVI/3*, 1951, p. 55-56, doc. nr. 73 din 3 iulie 1575; p. 144-145, doc. nr. 186 din 19 august 1580.

⁶² *DIR. A. Moldova, XVI/1*, 1953, p. 128, doc. nr. 121 din 9 noiembrie 1518.

⁶³ *DIR. A. Moldova, XVI/2*, 1951, p. 72, doc. nr. 67 din 31 martie 1555.

⁶⁴ Bogdana Irimia, *Datarea picturilor...*, sfârșitul notei 26 la p. 72.

Murguleșilor – acestor urmași direcți ai logofătului Totrușan. Cercetările actelor domnești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea ne prezintă următorul tablou. Nastasia, fiica lui Totrușan, a fost măritată cu Danovici stolnicul⁶⁵ și a avut un copil, pe deja amintitul Grigorie, atestat în majoritatea actelor domnești ca *Gligorie Udrea cel Bătrân, care au fost mare vâtaș, feciorul Nastasiei*⁶⁶. Acest Gligorie Udrea a fost căsătorit cu Parasca⁶⁷, nepoata lui Luca Arbure de la fiica lui Odochia. Anna Plăcsoae, care era soră cu Odochia și care nu a avut copii, a lăsat moștenire moșiile și satele ce-i aparțineau fiicelor Odochiei⁶⁸. Satul Solca a nimerit astfel în posesia Parascai și a soțului ei Gligorie Udrea⁶⁹. Lucrul acesta este atestat de cartea domnească din 4 iunie 1588, în care se spune că „...fiindcă această fată (a) lui Luca Arbure neavând copii, fiind stiarpă și până a nu să săvârși din viață au venit înainte noastră și a tot svatul și au dat slugii noastre Grigorii Udre și soțai sale, nepoțai Paraschițai, fata Odochii, satul Solca cu moară și Bogdănești cu moară, ca să li fie lor și să nu să amestice surorile ei, cum nici nepoțai eii (...) și așa văzând noi a lor de bună voie danie și tocmeală, despre toți nepoții săi pentru aceia și domnia noastră i-am dat și i-am întărit slugii noastre Grigorii Udre și soțai lui Parasca(i), cum și ginerelei său, slugii noastre, credinciosului Lazăr, marile vâtaș de Suciava și soții sale Nastasii, ca să le fie și lor cu tot venit(ul) satul Solca și Bogdănești cu moară”⁷⁰. Din actul de vânzare lui Evloghie, episcop de Rădăuți, a jumătate din satul Meleşeuți (act semnat pe 30 august 1633), aflăm că amintitul vâtaș de Suciava Lazăr nu a avut alți copii cu Nastasia în afară de popa Aftanasie⁷¹. De aici rezultă că soția sa Nastasia s-a recăsătorit ulterior cu armașul Toader Murguleț⁷² (numit în unele acte și Toader Turcea!⁷³) și a avut cu el mai mulți copii (pe Eremia, Andrei, Ștefan și Ipatie)⁷⁴. Cartea lui Radu voievod din 15 aprilie 1618 ne spune că „(...) satul Solca, sat pe care l-a pierdut Toader Murguleț, ginerele lui Udrea, în hielenie”⁷⁵. Eremia (sau Ieremia) Murguleț este amintit în calitate de comanditar al pietrei de mormânt al mamei sale, Anastasia, ce s-a mutat în veșnicele lăcașuri și a fost înmormântată în pronaosul bisericii din Părhăuți în anul 1635⁷⁶. Tot el este și ctitorul pietrei funerare a fiicei sale Anisia decedată prematur în anul 1624 și înmormântată în același pronaos⁷⁷.

Compararea tratării modelajului fețelor unor sfinți militari imberbi pictați în naosul Părhăuților [exemplu: chipul mai bine conservat și curățat de către restauratori a mucenicului Lup, (Fig. 15)] cu modelajul fețelor unor mucenițe [exemple: chipurile mucenițelor Haritina (Fig. 16) și Anisia], pictate în pronaosul aceleiași biserici, probează similitudini de ordin stilistic ce exclud posibilitatea unei datări diferite a picturilor din cele două încăperi. Or, datarea din anii treizeci ai secolului al XVI-lea a picturii pronaosului nu trezește dubii. Ea este acceptată de mai mulți cercetători, inclusiv și de către Bogdana Irimia.

⁶⁵ DIR. A. Moldova, XVI/3, 1951, p. 117-118, doc. nr. 148 din 5 iulie 1579; p. 144, doc. nr. 185 din 18 iulie 1580. Maria Magdalena Székely este de părerea că acest Danovici stolnic era, probabil, fiul lui Maxim Udrea și urmașul paharnicului Dan, de la care își trăgea și numele. El era frate cu Gavril Udrea vornic și cu Isac Udrea medelnicerul. Vezi: Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, anexa 46 la p. 534.

⁶⁶ DIR. A. Moldova, XVI/4, 1952, p. 254, doc. nr. 313 din 28 martie 1599. Vezi: Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, anexa 46 la p. 534.

⁶⁷ DIR. A. Moldova, XVI/3, 1951, p. 360, doc. nr. 439 din 19 mai 1587; p. 389, doc. nr. 484 din 4 iunie 1588.

⁶⁸ DIR. A. Moldova, XVI/3, 1951, p. 144-145, doc. nr. 186 din 19 august 1580.

⁶⁹ DIR. A. Moldova, XVI/3, 1951, p. 388-389, doc. nr. 484 din 4 iunie 1588.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ DRH. A. Moldova, vol. XXI, 1971, p. 464-466, doc. nr. 367 din 30 august 1633.

⁷² DIR. A. Moldova, XVII/4, 1956, p. 266, doc. nr. 321 din 15 aprilie 1618.

⁷³ DIR. A. Moldova, XVII/1, 1952, p. 59-60, doc. nr. 90 din 12 (numele lunii s-a șters), anul 1602 sau 1603.

⁷⁴ DRH. A. Moldova, vol. XXIII, 1996, p. 455-457, doc. nr. 397 din 13 aprilie 1636; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor, V, Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1903, p. 551.

⁷⁵ DIR. A. Moldova, XVII/4, 1956, p. 266, doc. nr. 321 din 15 aprilie 1618.

⁷⁶ Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 56.

⁷⁷ Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 57-58.

Fig. 1. Duminica Tomii.

Fig. 2. Duminica Mironosițelor.

Fig. 3. Duminica Samaritencii.

Fig. 4. Duminica Orbului.

Fig. 5. Plecarea sfântului Nicolae la Roma.

Fig. 6. Sfântul Nicolae botezând și învățând mulțimea să creadă în Dumnezeu cel viu.

Fig. 7. Botezul sfântului Nicolae.

Fig. 8. Intradosurile pictate ale arcelor mici ale bolții naosului.

Fig. 9. Text din *Renduiala ceasurilor* care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos: *Nașterea lui Iisus Hristos a fost așa* (Matei, 1: 18) ... *Cuvântul cel mai înainte de veci* (Condac, glasul al 3-lea).

Fig. 10. Text din *Renduiala ceasurilor* care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos:
... și tu Betleeme , ... , nu ești nicidecum cel mai mic (Matei, 2:6).

Fig. 11. Text din *Renduiala ceasurilor* care se cântă în ajunul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos:
Pomeni-vor numele tău în tot neamul; pentru aceasta popoarele (Psalmul 44, 20-21).

Fig. 12. Text din *lecturile zilei* de 2 februarie (la sărbătoarea Întâmpinării Domnului):
Precum este scris on Legea Domnului... (Luca, 2: prima jumătate a versetului 23).

Fig. 13. Text din *lecturile zilei* de 2 februarie (la sărbătoarea Întâmpinării Domnului):
Întâi născut de parte bărbătească... (Luca, 2: a doua jumătate a versetului 23).